

IZVESTJA

Muzejskega društva za Kranjsko.

Letnik V.

1895.

Sešitek 4.

Cerkev in samostan v Stičini.

Spisal Konrad Črnologar.

Približno 37 km od Ljubljane in 2 km severno od velike ceste Ljubljana-Novomesto in postaje dolenske železnice stoji v ozki dolini stiški grad, do l. 1784. samostan cistercijencev, sedaj pa last verskega zaklada. Po svoji razširjenosti je to gotovo največje poslopje na Kranjskem. Od ceste je videti kakor malo mesto. Še sedaj ga od treh stranij mejé stolpi in močno ozidje, katero je nekdanj branilo samostan ljutega Turka. Le na vzhodni strani so zid odpravili. Mal potok «Stičnica» obteka grad od treh stranij. Potok goni velik grajski mlin, v starih časih pa je napolnjeval tudi grajske jarke. Okoli gradu je precej hiš nekdanjih samostanskih podložnikov, izmed katerih je znamenita ona nad samostanom na griču, kjer je sedaj gostilna «Poličanski». Prvotno je bil tu le šestoglati stolp, morebiti stražni stolp, ker se od ondod dalje vidi, kot iz samostana, pozneje pa je neki to bilo letovišče prelatov.¹ Obzidje obdaja tudi velik samostanski vrt. Drug vrt s sedaj opuščnim parkom in senčnatimi drevesi pa je na južni strani zunaj obzidja. Ondi so stala še za Valvasorja gospodarska poslopja, katera so pozneje prestavili na polje niže proti veliki cesti. Sedaj je to last Födranspergov («Marof»). Okrajna cesta drži od gradu na jedno stran do velike ceste, na drugo pa čez Vir, kjer je bilo velikansko prazgodovinsko gradišče,

¹ Blätter aus Krain, 1861, str. 120.

do znanih gomil pri Grižah. Najbrž je tu nekje stala rimska postaja Acervo.² Zanimivo je ime nizkega griča pri Hudem, kjer se križajo okrajne ceste z veliko. Imenuje se Ivančna Gorica. Na križišču stoji okrogel steber z štirivoglatim, s piramido pokritim nastavkom. Okrogli del je nedvombeno rimski miljnik.³ V nastavku so bile na ploščevino slikane podobe svetnikov: sv. Vida, sv. Kozme in Damijana, Matere Božje in svetega Egidija kot zavetnikov bližnjih farâ in samostana.⁴ Napis je latinsk, deloma nemšk. Med drugim stoji tudi pisano: «hoc christiani nominis et antiquae pietatis | monvmentvm vt accedentibvs recedentibvs et | hic praeterevntibus servatoris svi memoriam | refricaret e vivo lapide poni cvravit lavrentius, abbas sithicensis, anno virgi: part. mdlxxxIII». (1583.) — Puzel pravi, da je bil samostan zidan s prva ondi, kjer stoji ta kamen.⁵ Ne vem, da bi bilo ta napis tako umeti. Znamenito pa je, da je prvi nam imenom znani altar bil sv. Janeza, griču poleg spomenika pa se pravi Ivančna Gorica. Da je bila samostanska cerkev M. B. posvečena, vemo za gotovo še-le iz 13. stoletja.⁶

Znana je pravljica, da so prvotno drugje zidali samostan, da je pa neka nevidna moč podirala po noči to, kar so po dnevu postavili, dokler se ni ondi, kjer je sedaj grad, prikazal ptič, pojóč: «Sit-hic». Na tem mestu so potem samostan zidali brez zadržka. Zato ima samostan ptiča v grbu.⁷

Ni sicer neverjetno, da so sprva menili samostan postaviti kje drugje, morebiti na širnih posestvih šentvidske cerkve, ki so bila neposrednje oglejskih očakov, a iskali so pripravnega stavišča. Zató je očak Peregrin zamenjal nekaj posestva šentvidske cerkve z brati Henrikom, Ditrihom in Majnhalmom

² Müllner, Emona.

³ Ibid.

⁴ Ostala je le še slika sv. Vida; pred 20. leti so bile še vse.

⁵ Milkowicz, Klöster in Krain, str. 41.

⁶ Ibid., str. 40.

⁷ Valv. VIII., str. 694., Milkowicz, Klöster, str. 219.

za posestvo «Sitik» l. 1136. ter poklical menihe iz runskega samostana (Reun) pri Gradcu.⁸ Pravljica o ptiču pa je gotovo izmišljena. Omenjenega Majnhalma nahajamo l. 1152. kot posestnika gradú Višnjagora.⁹ Njegov sin Albert grof Višnjegorski se imenuje l. 1177. zavetnik (advocatus) samostana.¹⁰ Ta in njegova hči Zofija sta šteta med ustanovitelje in poslednja izrecno svoje stariše kot take imenuje. Ni dvomiti, da so Višnjegorski storili še največ dobrot samostanu. Ako bi ne bili ti glavni ustanovniki, bi ne bili imeli zavetništva.¹¹ Pozneje pa so v samostanu Višnjegorske pozabili in vse zasluge glede ustanove pripisovali očaku Peregrinu, morda zato, ker je rod-bina Višnjegorskih izmrla, ali pa ni več toliko dobrot delila; nekaj pa tudi zató, ker cistercijenci niso imeli advokatov, ampak defensorje.¹²

Stičina je bila prvotno ustanovljena kot benediktinska opatija. Proti koncu 12. stoletja pa je postala cistercijenski samostan. Če cerkev ni bila že prej posvečena Mariji, storilo se je to tedaj, ker vse samostanske cerkve cistercijencev so brez izjeme posvečene Materi Božji.

Ščasoma je postala Stičina z darovi, dedščinami in raznimi privilegiji najbogatejši in najimenoitnejši samostan v naši deželi. Po vsem Dolenjskem in tudi drugod je imel posestva, podložnike in desetine. Koliko žita so deloma sami pridelali, večinoma pa kot desetino dobili, kaže nam velikanska trinadstropna žitnica. Vtelesenih¹³ je bilo samostanu 35 fará, katere so dajale tudi obilo dohodkov. Tem je bil opat toliko kot škof, bil je njih naddijakon, neposrednje podrejen oglejski cerkvi. Dokler ni bila ustanovljena ljubljanska škofija (1463), je bil on prvi prelat v deželi, nosil je mitro, smel je svo-

⁸ Schumi, Urk. u. Rgb. I., str. 88.

⁹ Ibid., str. 104.

¹⁰ Ibid., str. 127.

¹¹ Milkowicz, Klöster, str. 34.

¹² Ibid., str. 39.

¹³ Primeri Catal. Cleri, patronate. Po Milkowiczu 38 kuracij. (str. 192).

jim novincem podeljevati nižje redove, od l. 1412. posvečevati krizmo in altarje v podložnih cerkvah in tudi zvonove.¹⁴ Podložni duhovniki so hodili v Stičino na sinodo.

V svetnem oziru je bil opat neposrednje podložen dežel-nemu knezu. Svoje podložnike je smel soditi celo na smrt. Za trdnim ozidjem se je lahko branil sovražnikov, saj je imel celo topove.¹⁵ Mnogo je trpel samostan v turških vojskah. L. 1471. so ga Turki požgali, le opat in nekaj bratov je ubežalo, ostale pa so vlekli v sužnost, ali pa pobili.¹⁶ Opat Osvald je samostan zopet pozidal, opat Janez Glavič pa je napravil močno obzidje in malo trdnjavico na južni strani. L. 1529. so Turki, vrnivši se od oblege Dunaja, samostan zopet oropali in požgali, a menihi so se jih v oni trdnjavici ubranili. Kakó je bil samostan zavarovan, vidimo na slikah v Valvasorju.¹⁷ [Izmed stolpov je le še pet ohranjenih, med njimi vzhodni stolp, skozi katerega se gre k cerkvi. V njem so jako znameniti iz mavca narejeni reliefi iz l. 1620., ki predstavljajo Kristusovo trpljenje, poslednjo sodbo, latinske cerkvene očete i. t. d.]

Po 648letnem obstanku je bil samostan z dekretom dne 6. oktobra odpravljen in 25. oktobra so ga menihi zapustili.¹⁸ Posestvo in premoženje je postalo last verskega zaklada, pozneje pa je posestva užival ljubljanski nadškof Brigido; sedaj je zopet gospodar verski zaklad.¹⁹

V gradu je sedaj c. kr. okrajno sodišče z davkarijo, pošto, župnim uradom in šolo, v ostalem poslopju so zasebna stanovanja.

Poslopja so iz raznih dob in nepravilno zidana, brez skupnega črteža, brez simetrije, po večem dvonadstropna,

¹⁴ Klöster in Krain. Napisi na dveh zvonovih.

¹⁵ 1548 je kupil opat Janez 6 topov. Blätter aus Krain 1861, str. 20.

¹⁶ Valvasor, VIII., str. 700.

¹⁷ VIII., str. 703; XI., str. 530.

¹⁸ Klöster, str. 201.

¹⁹ V šentvidskem farnem arhivu.

deloma pa samo jednonadstropna. Poleg cerkve in jedne kapele, ki sta iz romanske dobe, je najstarejši zgodnje-gotski križni hodnik, potem pa jugozahodno krilo. Jugovzhodni del je najmlajši.

V tem spisu se bomo pečali le s cerkvijo in križnim hodnikom, ki sta za zgodovino stavbarstva najznamenitejša.

Kakšen je bil sprva stiški samostan, ne vemo, ker je bil tolikokrat prezidan. Cerkev je gotovo, če že ne prva, vsaj iz prve dobe samostana. Ne mnogo mlajši je križni hodnik. Ohranilo pa se je poročilo, da so prvotni samostan zidali zidarji, ki so prišli iz daljnih krajev, brž ko ne s Francoskega. Ime jednega, Mihaela, se je ohranilo v neki listini.²⁰

O stiški cerkvi so pisali že Valvasor, samostanski kronist Puzel, J. L. (Jean Lavrent),²¹ A. D(imitz),²² Hicinger²³ in Milkowicz. Puzel, J. L. in A. D. trdijo, da je opat Jakob Reinprecht cerkev z novega sezidal l. 1622. Hicinger isto trdi, le da se nahajajo na njej romanske oblike, Milkowicz pa, da je ta opat cerkev popravil in večinoma z novega sezidal.²⁴ Toda to ni res. Pač je cerkev videti zunaj in znotraj barokna, a ni bila zidana kot taka, le preuredili so jo. Pod streho je ohranjeno še vse svetlobno nadstropje romanske ravnostropne bazilike. Puzel cerkev nevedoma opatu Reinprechtu pripisuje; ako bi bil kdaj pod streho, videti bi bil moral 18 oken srednje in prečne ladije in dve od stranske ladije, ki so odločno romanska. Kdo bo neki zastonj nad svodi pod streho okna narejal in stene belil! Morebiti so koga motile besede v Valvasorju: «Diëser (opat Jakob) hat die Abtey und Kloster, wie noch jetzo zu sehen, erbauet.»²⁵

²⁰ Klöster in Krain, str. 37.

²¹ Illyr. Blatt, 1835.

²² Blätter aus Krain, 1861.

²³ Njegov koledar, spis Virida.

²⁴ Klöster, str. 76.

²⁵ Valvasor VIII., str. 701.

Kakšna in kolika je bila romanska cerkev, ni težko določiti, težje je pa to, so li imeli prezbiterij in kapeli poleg njega (Nebenchor) apside, ali ne. Zvonika cerkev ni imela, razun nadstrešnega stolpiča. Cerkve cistercijencev so bile ravno završene, brez apsid in zvonika in sploh jako priproste. Taka je bila tudi stiška cerkev. Cerkve benediktincev pa so bile bogatejše in so imele zvonike. Kaj mogoče je, da so sedanjo zidali menihi že kot cistercijenci. Če je bila konec kornega štirikota apsida, čemu bi neki v gotski dobi zidali ondi mnogostrani završek?

Cerkev stoji na severni strani gradu. K njej se pride čez gornji most skozi stari vhodni stolp. Na južni strani je cerkvi prizidan križni hodnik (Kreuzgang) in dve grajski krili, na severni strani pa cerkveni dvor s staro prelaturou, mlinom in drugimi manjšimi poslopji. Prezbiterij sega na veliki dvor. Od zunaj cerkev ni nikakor lepa. Nizke stene stranskih ladij, neprimerno visoka in široka streha in neukusna, jednako široka in visoka okna brez vseh olupšav delajo, če bi zvonika ne imela, da bi bila bolj podobna velikemu skladišču, nego cerkvi. Veliki vhod je proti zahodu. Sedaj ima cerkev tri podolžne in prečno ladijo; prezbiterij je završen s tremi stranmi osmokota; na severni strani sta dve, na južni jedna kapela in jedna shramba poleg prezbiterija. Pevski kor zavzema zahodno tretjino srednje ladije in mali del stranskih ladij. Slopi, ki ločijo ladije, so štirivoglati, svodi polukrožni, banjasti in križasti. Okna so velika in završena s segmentnim lokom. Tlak je v ladijah iz opeke, v svetišču in kapelah iz raznobarvenega kamena. Prečna ladija je za 1, kapela za 3 in prezbiterij za 4 prage vzvišen nad tlakom podolžnih ladij. V svetlobi je dolga 60·5 m, široka je v podolžnih ladijah 18 m, v prečni ladiji in čez prezbiterij 26 m. Visoka je v prezbiteriju, prečni in srednji ladiji 13·5 m, v stranskih 6·5 m. Vsa cerkev pokriva nad 1300 m². Zvonik je nad križališčem do strehe 31·6 m visok in 9 m širok. Vse je pod jedno streho, izvzemši prečno ladijo in završek prezbiterija. Krite so strehe s strešniki, barokna zvonikova streha pa s ploščevino.

Že po tehniki se stari deli ločijo od poznejših. Cerkev je bila večinoma zidana iz lahkega kamna, osobito vsi oni zidovi, ki so se kazali na zunaj. Kvadri niso bili ometani, vsi so primerno jednake velikosti in zgornji pokriva vedno polovici spodnjih dveh, navpični skladi se toraj menjajo. Završek polukrožnih rom. oken je vedno zložen iz zagozdasto prirezanih kvadrov. Kjer pa ni kvadrov, je zid iz zmerno velikih, bolj ali manj štirivoglati obdelanih kamnov. Z malto so zamazani le skladi, in po teh je s keljo v malto potegnjena črta. To je značilno. Tako je na primer oni del zunanjščine svetlobnega nadstropja, ki je bil pod jednostrano streho stranske ladije iz lomljenega kamna, kolikor pa ga je bilo nad streho, je po večem iz kvadrov. Opeke ni niti cele niti razbite v starih zidovih. V poznejših zidovih pa je večje in manjše neobdelano lomljeno kamenje, cela in razbita opeka in lahki kamen, vse nepravilno mešano.

Romanska bazilika je bila zidana v podobi latinskega križa, kakor se kaže še sedaj. 36·5 *m* dolge podolžne ladije je ločilo 6 štirivoglatih 1·2 in 1·6 *m* debelih slopov, obrnjenih s širjo stranjo proti ladijam. 6 po 4·5 *m* širokih polukrožnih lokov je slonelo na teh slopih in nosilo svetlobno nadstropje srednje ladije, nad vsakim lokom je po jedno, v svetlobi 0·6 *m* široko in 2 *m* visoko, na obe strani razširjeno polukrožno završeno romansko okno, po 6 *m* narazen. Teh je bilo toraj 12. Srednja ladija je široka 7·25 *m*, stranski po 4·2 *m*. Stranski ladiji sta imeli po 6 oken iste oblike, le da so okna samó 0·3 *m* široka in 1·6 *m* visoka. V jednako, kakor stranske ladije, narejenih kapelah poleg kornega kvadrata, ki nista nič drugega, kakor podaljški stranskih ladij čez prečno (Nebenchöre), sta bili v zunanjem zidu po dve taki okni. Od teh sta samo dve na severni kapeli ohranjeni, če tudi nekoliko zazidani. Po jedno tako okno je bilo tudi na zah. koncu stranskih ladij, in, če ni bilo pri omenjenih kapelah absid, tudi v vzhodni steni. Stranski ladiji sta bili visoki 7 *m*, srednja in prečna ladija ter korni štirikot pa 14 *m*. Prečna ladija je

26 m dolga in 7·25 m široka. Jeden velik in dva manjša polukrožna loka sta vezala jo na jedno stran s podolžnimi ladijami, na drugo stran s prezbitერიem in omenjenimi kapelami. Prečna ladija je toraj segala, kakor še sedaj, čez podolžne ladije. Z dvema oprogama je bila ločena v dve po 8·2 m dolgi krili in križališče. V vsakem krilu so bila 3 okna prav pod stropom, jednaka onim v srednji ladiji, v vsaki steni jedno, skupaj toraj 6. Ta okna so 2·2 m visoka in 0·8 m široka. Od teh sta dve popolno, štiri so pa v gornjem delu ohranjena, spodnjo polovico pa zakriva svod. Severna stena prečne ladije je imela, kakor še sedaj, spodaj vrata, nad temi pa dve polukrožni okni drugačne oblike, kakor ostala, nad tema pa je bilo okno svetlobnega nadstropja. Taka je bila tudi zahodna stran srednje ladije. V južni steni prečne ladije pa je bilo le gornje okno, spodnji dve pa menda ne, ker je ondi prizidano samostansko krilo, v katerem je bila menda že sprva zakristija. Pri oknih omenim, da ni gotovo, je li bilo dno istih na obe ali le na jedno stran nagnjeno. Stara okna imajo izdolbene štirivoglate luknje za palice, ki so držale šipe.

Korni kvadrat ni imel oken svetlobnega nadstropja, bil je gotovo svoden. Razsvetljevala so ga okna vzhodne stene ali pa apside, če je sploh bila. Ostala cerkev je imela ravne strope. Notranjščina je bila ometana in pobeljena, sila priprosta, niti ne vemo, če so imeli stolpi podstavke in naklade, ali ne. Če so jih imeli, bili so jako priprosti. Strešni zidec na severni kapeli se je ohranil; obstoji iz četrтинke palice in plošče nad njo. Taki zidci so bili gotovo tudi drugje. Srednja in prečna ladija sta imeli dvostrani, stranski pa jednostrani strehi, vrhu poslednjih je bilo svetlobno nadstropje. Ker korni ni imel nadstropja, je bil s kapelami vred pod jedno streho. V zahodnem čelu je pod streho veliko romansko okno.

Ne vemo tudi, če je bil na zunanjščini podstav. Skoro gotovo je bil, a je zasut. Ni verjetno, da bi bili cerkev tako nizko stavili; sedaj je skoraj 1 m nižja od dvorišča.

Neumljive so štiri po 0·9 *m* široke, štirivoglate, dimnikom podobne luknje v zahodni steni stranskih ladij, po dve na vsaki strani, pod streho. Jedna je popolno, dve pa večinoma z razbito strešno opeko zasuti, jedna pa je še sedaj takó globoka (meril sem jo z motozom), da sega pod tlak ladij. Kaj pa, ko bi bila tu kdaj kripta, katera se je skoz te luknje zračila? Težko je umeti, čemu bi sicer bile luknje.

Čudno arhajične oblike je imela cerkev in zidana je vendar v dobi razvitega rom. sloga. Premoženja menihom vendar ni manjkalo in izvežbanih delavcev bi se bilo tudi dobilo. Če bi prvega ne bilo, bi menda ne zidali tolike cerkve.

Od cerkvene oprave se iz romanske dobe ni ohranilo čisto nič.

V gotski dobi prizidali so konec kornega štirikota, pet stranij osmokota s podporniki. Da so kor pozneje prizidali, vidi se pod streho. Kaj je dalo povod, da so to prezidali, ne vemo, če je bila apside tam, ni bilo dosti menj prostora. Morebiti so to zato storili, ker je bilo premalo svetlobe, ker so ozka okna apside ali zadnje stene dajala premalo svetlobe. Od tega so ostale samo stene in podporniki. Kak je bil svod, ne vemo.

Omenil sem že, da cistercijenci niso smeli imeti pravih zvonikov. Ko so sedanjega stavili, zidali so ga v podobi nadstrešnega stolpa nad križališče. S tem niso ničesar zakrivali proti redovnim pravilom. Zid zvonika je nad tlakom 31·6 *m* visok. Samo nad zidovi srednje ladije ga je 17·6 *m*. Širok je zrnaj 9 *m*. Pač je bilo drzno, staviti tako težo na to višino in na slope, v jedru le 1·20 *m* močne. Toda stavitelj si je vedel pomoči. Ker je videl, da so slopi sicer dovolj močni, da nosijo navpično težo, in na strani dovolj podpri, oproge (Gurten) križališča pa le toliko močne, da nosijo sebe in leseni strop, razpel je nad njimi štiri šilastoločne oproge iz močnih v zagozdo sèkanih kvadrov lahkega kamena, vrhu katerega je zidal štirivoglati in pri vrhu osmovoglati del zvonika. V zvonišču je bilo 8 šilastih, 5 *m* visokih in 1·5 *m* širokih lin, na

vsaki strani jedna. To je bilo vzrok, da je nastalo nekaj razpok, a sesedlo se je, kar se je mislilo že zdavnej. Kakšna je bila streha, tudi ne vemo.

Kdaj sta bila sezidana završek prezbiterija in zvonik je možno le približno soditi. Gotovo še pred turškimi vojskami, ker za časa teh je bilo družih skrbij dovolj, pozneje bi bili pa zidali gotovo že v preporodnem slogu, saj je opat Wolfgang Neff (1549—1566) že v tem slogu zidal.²⁶

(Dalje pride.)

Cesta od Šmarijine Gore v Kokro.

Spisal V. Levec.

Kdaj je nastala prva cesta od broda pod Šmarijino Goro v kokrsko dolino in po tej dalje na Koroško, to se dá sedaj seveda težko določiti; najbrž so tu imeli že Rimljani svojo pot. Gotovo pa je, kakor je to dokazal dr. Elze (Mitth. d. hist. Ver. f. Krain 1864, str. 89),¹ da so poslanci kranjske dežele na skupnem zboru avstrijskih dednih dežel v Lincu l. 1541. — namreč Erazem baron Thurn, stotnik metliški, Nikolaj baron Thurn starejši, deželni oskrbnik Andrej pl. Lamberg, Žiga Višnjegorski in Janez Weilhamer, župan ljubljanski — predložili kralju Ferdinandu prošnjo, naj da napraviti cesto skozi Kokro. Namen tej prošnji je bil, trgovino iz Nemčije v Italijo, ki je šla skozi Benetke, kjer so morali plačevati trgovci velike pristojbine, napeljati na avstrijske dežele in provzročati, da bi trgovci po tej novi poti vozili svoje blago čez Kranjsko v Italijo. Ferdinand takrat zaradi slabega gmotnega stanja svojih grajščin ni mogel prevzeti tega zidanja, in zato se je ponudila dežela, da prevzame delo, če se ji dovoli pobirati določeno mitnino. Vsled te prošnje je nastala cesta po kokrski dolini, ki je pa izgubila precej veljave, ko je nad-

²⁶ Napis na vhodu jugozahodnega krila.

¹ Primeri Dimitz, Gesch. Kr. II., 293.